

Az intellektuális információs rendszerek fejlesztése új kutatási területeket helyezett előtérbe az informatikában. A jelenlegi szakaszban ezek a kutatási területek szoros kapcsolatot teremtenek az informatika, a számítógép-tudomány (számítástudomány) és a mesterségesintelligencia-kutatások között.

/GILÁREVSKIJ, R. S.: Rol' intellektual'nyh informacionnyh sistem v razvitii informatiki. = Naučno-tehničeskaá informáciá, Ser. 2. 9. sz. 1987. p. 5– 9./

(Környei Márta)

Információ letöltése a nyilvános adatbázisokból

Az információátvitel és -keresés szakterületén fontos problémává vált az információ *letöltésének* kérdésköre. Letöltésnek (downloading) azt nevezzük, ha az adatbázisból (az adatbázist szolgáltató nagyszámítógépből vagy az adatbázist tartalmazó optikai lemezről) a felhasználó az információt úgy viszi át a saját helyi számítógépébe, hogy az információ ott számítógéppel manipulálható, vagyis többszörösen újrafelhasználható marad.

A letöltést a mikroszámítógépek fejlődése tette fontos kérdéssé. Gyorsan nő az átviteli sebesség, az információkeresésben munkaállomásként használt mikroszámítógépek tárolókapacitása és feldolgozási sebessége, fejlődik a letöltést megvalósítani képes szoftver. Így a letöltés egyre csábítóbbá válik a felhasználók számára.

Az információ eladóinak (az adatbázisok előállítóinak és szolgáltatóinak) az érdekeit sérti a letöltés. Tiltakozásuk érvényesítésében azonban nehézségekbe ütköznek. Az egyik nehézség, hogy a letöltés rendszerint felderíthetetlen, a másik a jogi rendezetlenség. A szerzői jog szabályozása mindenütt túl régi ahhoz, hogy figyelembe vehesse ezt a kérdéskört. Sok adatbázis-előállító és -szolgáltató ezért szerződésekben keresi a biztos pontot.

A letöltött információ felhasználási változatai

A letöltött információ sokféleképpen használható fel. A különféle változatokat különbözően kell megítélni.

Az *átmeneti tárolás* jelenti a minimális felhasználást. Ilyenkor azt hasznosítjuk, hogy az adatátvitel sokkal gyorsabb, mint a nyomtatás. Maximális átviteli sebességgel hozzuk le az adatokat, majd az online kapcsolat bontása után nyomtatónk rendes sebességével kinyomtatjuk azokat. Ha az adatbázis használatának díja arányos a kapcsolati idővel, akkor ezzel költséget takarítunk meg.

Felhasználhatjuk a letöltést arra is, hogy a *vissza-keresett rekordokat szerkesszük*, átalakítsuk, például a kapott eredményt könnyebben használhatóvá vagy tetszetősebbé tegyük, egységes alakra hozzuk, rendezzük, kiiktassuk a több adatbázisból többszörösen megkapott rekordok felesleges példányait vagy a tematikailag idegen rekordokat (a "zajt") stb. A szerkesztés célja lehet az is, hogy a keresésben kapott postai címekből postázó címkéket állítsunk elő.

Kiterjedhet a letöltött rekordok szerkesztése arra is, hogy gépi eszközökkel *bibliográfiát hozzunk létre* a keresésben kapott rekordokból, azután azt sokszorosítsuk vagy fényszedéssel kinyomtassuk. A bibliográfia szolgálhat könyvtári belső célokat (pl. katalógus), de célja a terjesztés is lehet.

Felhasználhatjuk a letöltött információt *oktatási célra*.

Végül megtehetjük, hogy *saját adatbázist építünk* a letöltött adatokból, megtakarítva az ismételt adatbevitelt. Ez a saját adatbázis szolgálhat belső célokat, de felhasználhatjuk külső szolgálatra is.

A letöltés jogi kérdései

A letöltés jogi megítélése a szerzői jogból indulhat ki. A szerzői jog minden országra külön érvényesül. Ha valakinek egy műre egy országban szerzői joga van, még nem jelenti azt, hogy automatikusan szerzői joga lenne rá a másik országban is. Az egységesítést szolgálta az 1886. évi *Berni Konvenció* és az 1952. évi *Általános Szerzői Jogi Konvenció*. Lényegük, hogy minden aláíró ország azokat a jogokat biztosítja más országok polgárainak, mint saját állampolgárainak.

A szerzői jog az eredeti alkotómunka termékére nyújt védelmet. Tulajdonosának kizárólagos joga van a mű reprodukálására, bármilyen eszközön való közzétételére és adaptálására. A letöltéssel kapcsolatban a reprodukálás kizárólagos jogára kell tekintet-
tel lennünk.

Az adatbázisok nem szerepelnek a szerzői jogi törvényekben a védelemre jogosult művek felsorolásakor. A joggyakorlat ezért általában irodalmi műveknek tekinti őket. Precedensként a katalógusok, útmutatók és más szerkesztett anyagok, gyűjtemények kezelése szolgálhat. A művek szerzője és címe nem állhat védelem alatt, mert hiányzik belőlük az eredetiség kritériuma. Szerzői jogi védelem illetheti meg viszont az adatok elrendezési módját és – ahol van – a tartalmi kivonat szövegét. Problémát okoz az adatbázisokban a kizárólagos jogokat deklaráló szerzői jogi megjegyzés elhelyezése és az, hogy a szerzői jogi védelem érvényesítéséhez a mű két példányát (megfelelő díj lefizetése mellett) letétbe kellene helyezni az erre hivatott szervnél.

Az adatbázisok szerzői jogi védelme sok nehéz jogi problémát vet fel. Egy példa: nehezen kezelhető

jogilag az, ha két különböző adatbázisban az egyazon eredeti műre vonatkozó bibliográfiai rekordok a szabványosítás folytán szinte egyformák.

A szerzői jognak a felhasználás teljes monopóliumát jelentő szigorúságán enyhít némileg a "korrekt felhasználás" elve. Ez az elv kíséri meg az eredetiség és kreativitás védelmének és a szabad információ-áramlás jogának egymással ellentétes szempontjait összeegyeztetni.

Az USA jogalkalmazása négy szempontot vizsgál a "korrekt felhasználás" értékelésekor: a felhasználás célját és jellegét; a védelem alatt álló mű jellegét; azt, hogy a felhasznált rész milyen terjedelmű a mű egészéhez képest és mennyire tartalmazza annak a lényegét; végül a felhasználásnak a mű egészének értékére vonatkozó feltételezhető hatását a lehetséges piacon. A négy szempont közül az utolsó esik legnagyobb súllyal a latba.

A brit jogban a "korrekt felhasználás" meglehetősen definiálatlan fogalom. Megengedi azonban a kutatási célra történő felhasználást, a kritikai célra vagy szemle céljára történő felhasználást, valamint az újság-, rádió-, tévé- stb. hírek felhasználását, ha megjelölik a forrást. Fontos szempont a felhasznált részlet terjedelme. Erre tárgyunkkal kapcsolatban azért kell figyelemmel lennünk, mert a letöltés igazi előnyei éppen akkor jelentkeznek, ha nagy a letöltött információmennyiség.

Senki számára sem kétséges, hogy egy teljes adatbázis letöltése és viszonteladása a szerzői jog megsértése. Jogi problémák a részleges letöltéskor merülnek fel. Az átmeneti tárolásra, a kikeresett rekordok szerkesztése céljából történő letöltést a legtöbben a "korrekt felhasználás" körébe tartozónak tekintik. A szerzői jog megsértésének tekintik viszont helyi adatbázis létesítését a letöltött rekordokból. A kettő közötti határ azonban nagyon bizonytalan, esetről esetre külön kell elbírálni.

Minthogy a szerzői jog megbízhatatlan, sok adatbázis-előállító szerződésben szabályozza a letöltést. Ennek határozott előnye, hogy így világosan definiálható, mit szabad és mit nem. Hátránya viszont,

hogy a szerződés csak az aláíró feleket kötelezi, a harmadik partnert már nem. Nem kerülhető meg így az a nehézség sem, hogy a letöltés rendszerint felderíthetetlen, különösen pedig bizonyíthatatlan. Külön probléma az Egyesült Államokban, hogy a szerződési jog ott a tagállamok olyan jogszabályain alapszik, amelyek az országos hatályú szerzői jogi rendelkezések alapján felülbírálhatók.

Vitatott a tartalmi kivonatok szerzői jogi megítélése. Az eredeti kiadók rendszerint úgy tartják, hogy a szerzői kivonatra éppúgy vonatkozik a szerzői jog, mint a teljes szövegre. Ha az adatbázis-készítő írja a kivonatot, azt egyes kiadók önálló alkotásnak tekintik, mások viszont jogsértő tömörítésnek. Az adatbázis-készítők ellenben mind a szerzői kivonatot, mind az általuk írt kivonatot arra hivatkoznak, hogy az adatbázis nem csökkenti, hanem növeli a piaci igényt az eredeti műre, tehát "korrekt felhasználás" esetéről van szó.

Az online adatbázisokhoz képest fokozott nehézségekkel kell számolni a CD-ROM esetében, mert az a lemez postára adásának pillanatától kezdve teljesen ellenőrizhetetlenné válik.

Többletproblémákat okozhatnak az adatvédelmi törvények is. A brit adatvédelmi törvény szerint például mindenki, aki számítógépében élő személyek nevét tárolja, köteles magát regisztráltatni. Ez természetesen vonatkozik a bibliográfiai adatbázisokból való letöltésre is, hiszen az adatbázis rekordjainak szereplő szerzők többsége élő személy.

A letöltés felderíthetlensége miatt a kérdés alapvetően etikai. A pragmatikus felfogás uralkodó jellegét mutatja, hogy – ha a szolgáltató feltételei reálisak – a felhasználók a felmérések szerint igyekeznek a letöltéssel nem sérteni meg a szerzői jogokat és a szerződés feltételeit.

/JAMESON, A.: *Downloading and uploading in online information retrieval.* = *Library Management*, 8. köt. 1. sz. 1987. p. 2–64./

(Válasz György)

A kapuszolgálatok jelentik a kulcsot a végfelhasználói online kereséshez?

A címben feltett kérdés megválaszolásához először arra kell felelnünk, hogy kit nevezünk végfelhasználónak. A végfelhasználók az iparban, a tudományos életben, az oktatásban, az üzleti életben, a kormányzatban stb. dolgoznak, és munkájukhoz információt használnak fel. Milyen információt? Bármilyen publikált információt: könyveket, folyóiratokat, újságokat stb. Mivel hozzászoktunk, hogy az információhoz ingyen vagy nagyon olcsón jutunk hozzá, gyakorta alulértékeljük.

Szinte mindnyájan potenciális végfelhasználói vagyunk az online információszolgáltatásnak. A

potenciális végfelhasználót *tényleges* végfelhasználóvá tenni: nehéz kérdés. Ehhez

- ▶ meg kell győződnie arról, hogy szüksége van az online információszolgáltatásra;
- ▶ hozzá kell jutnia a megfelelő hardverhez, szoftverhez és távközlési kapcsolathoz;
- ▶ kapcsolatba kell lépnie egy olyan online szolgáltatóval, amelynél a számára szükséges információ az általa felhasználható formában van meg;
- ▶ meg kell ismerkednie ennek a szolgáltatásnak a használati módjával.